

Alain Besançon s-a născut în 1932 la Paris. A absolvit Institutul de Studii Politice în 1952, dobândind doctorate în istorie (1957) și în litere (1977). A fost cercetător la C.N.R.S. (1959–1963), apoi profesor la École des Hautes Études en Sciences Sociales (1963–1992). A desfășurat numeroase stagii de cercetare și a fost *visiting professor* la instituții academice de prestigiu: Columbia University, Rochester University, Wilson Center, Stanford University, Academia de Științe a URSS.

Discipol al lui Raymond Aron, Alain Besançon este unul dintre cei mai proeminenți specialiști în istoria rusă și sovietică. Numeroasele sale lucrări științifice au fost publicate în reviste precum: *Daedalus*, *Journal of Contemporary History*, *Encounter*, *Survey Commentary*, *Policy Review*, *Annales*, *Contrepoint*, *Commentaires*, *Archivio di Filosofia*, *Revista de Occidente*. A fost tradus târziu în țările Europei de Est, dar a avut mereu o intensă circulație clandestină, în special în Polonia și URSS. Academia Franceză l-a distins cu Marele Premiu pentru Eseu (1984) și Premiul pentru Istorie.

Opere: *Le tsarévitch immolé* (1967, 1991), *Entretiens sur le Grand siècle russe et ses prolongements* (în colaborare cu Wladimir Weidlé și alții, 1971), *Histoire et expérience du moi* (1971), *Éducation et société en Russie* (1974), *L'Histoire psychanalytique, une anthologie* (1974), *Court traité de soviétologie à l'usage des autorités civiles, militaires et religieuses* (1976), *Les Origines intellectuelles du léninisme* (1977, 1986; trad. rom. Humanitas, 1993, 2007), *La Confusion des langues* (1978; trad. rom. Humanitas, 1992), *Présent soviétique et passé russe* (1980, 1986), *Anatomie d'un spectre* (1981; trad. rom. Humanitas, 1992), *La Falsification du bien. Soloviev et Orwell* (1985), *Une génération* (1987), *Vendredis* (1990), *L'Image interdite: une histoire intellectuelle de l'icôneclasse* (1994; trad. rom. Humanitas, 1996), *Trois tentations dans l'Église* (1996; trad. rom. Humanitas, 2001), *Le Malheur du siècle* (1998; trad. rom. Humanitas, 1999, 2007), *Émile et les menteurs* (2008), *Cinq Personnages en quête d'amour. Amour et religion* (2001).

ALAIN BESANÇON

NENOROCIREA SECOLULUI

Despre comunism, nazism
și unicitatea „Șoah”-ului

Traducere din franceză de
Mona Antohi

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Vlad Russo
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Dan Duțgheru

Tipărit la Tipo Lidana – Suceava

Alain Besançon
Le Malheur du Siècle
Sur le communisme, le nazisme et l'unicité de la Shoah
© Librairie Arthème Fayard, 1998
All rights reserved.

© HUMANITAS, 1999, 2017, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Besançon, Alain
Nenorocirea secolului: despre comunism, nazism și unicitatea „Șoah“-ului / Alain Besançon; trad. din franceză de Mona Antohi. – București: Humanitas, 2017
ISBN 978-973-50-5858-6
I. Antohi, Mona (trad.)
32

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30

CUPRINS

Introducere	9
I Distrugerea fizică	19
Șase nume 21 Exproprierea 22 Concentrarea 23 Operațiunile mobile deucidere 24 Deportarea 25 Execuția judiciară 28 Foametea 29 Numele și anonimatul 30	
II Distrugerea morală	33
Inepția 35 Falsificarea nazistă a binelui 39 Falsificarea comunistă a binelui 46 Evaluare 59	
III Distrugerea politicului	61
Politica de distrugere a politicului 63 Relicvele politicului 65 Utopia 66 Țelurile nelimitate ale nazismului 67 Țelurile nelimitate ale comunismului 70 Uzură și autodistrugere 73	
IV Teologie	77
Răul 79 Demonul și persoana 82 Mântuirea 84 „Biblisumul“ nazist 87 „Biblisumul“ comunist 91 Erezii 93	
V Memoria	99
Uitarea „păgână“ a comunismului 101 Uitarea creștină a comunismului 102 Uitarea evreiască a comunismului 105 Memoria evreiască a nazismului 106 Memoria creștină a nazismului 117 Unicitatea Șoah-ului 125	
Anexă. Discurs la institut	129

ȘASE NUME

Înainte oricărei apropieri între experiența comunistă și experiența nazistă, trebuie rostite șase nume: Auschwitz, Belzec, Chelmino, Majdanek, Sobibor, Treblinka. Sunt cele șase centre de exterminare pe scară industrială a evreilor. Secvență-tip: transport; triere la coborârea din tren; tatuare; camera de gazare sau groapa comună imediată pentru femei, copii, indivizii inapți de muncă. După câte știi, această secvență nu se regăsește în lumea comunistă. Nu putem pronunța aceste șase nume fără să ne revină în memorie documentele, mărturiile, studiile, reflecțiile, poemele, cântecele, rugăciunile care au încercat să comunice incomunicabilul. Numai pornind de la acest absolut, și, dacă-mi este îngăduit să mă exprim metaforic, de la acest zero absolut luat ca *terminus a quo* al oricărei măsuri ulterioare, putem încerca să evaluăm distrugerea fizică înfăptuită de regimul comunist.

Raul Hilberg este autorul unui compendiu extraordinar de documentat, scrupulos și controlat: *The Destruction of the European Jews*.¹ I-a venit la fel de greu ca și lui Primo Levi să-și găsească un editor, și nu și-a publicat cartea decât în

1. Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, ediție revăzută și definitivă, 1985. Trad. fr. *La Destruction des Juifs d'Europe*, Fayard, Paris, 1988, reed. „Folio histoire“, 1995.

1985. Nu există în prezent, și nici nu va putea exista multă vreme de-aici încolo o lucrare atât de sigură și de detaliată privitoare la distrugerile comuniste. Am să-i împrumut planul.

Distrugerea evreilor din Europa, potrivit lui Hilberg, a avut loc în cinci etape:

- exproprierea;
- concentrarea;
- „operațiunile mobile de ucidere“;
- deportarea;
- centrele de exterminare.

Conform aceluiași scenariu, constatăm că distrugerea comunistă cunoaște primele patru mijloace, deși intervin diferite variante care țin de natura sa și de proiectul său. Ea a omis al cincilea mijloc. A adăugat în schimb altele două, de care nazismul nu a avut nevoie: execuția judiciară și foametea.

EXPROPRIEREA

Exproprierea este prima măsură a puterii comuniste. Însăși definiția comunismului presupune că răul social își are rădăcinile în proprietatea privată. Exproprierea „mijloacelor de producție“ este deci imediată. Dar, cum e necesar să i se smulgă poporului ideea de proprietate, determinându-l să se supună complet noii puteri, urmează logic exproprierea locuințelor, a conturilor din bancă, a pământului, vitelor. Oamenii nu și-au putut păstra decât hainele de pe ei și ceva mobile.

În țările comuniste au existat întotdeauna bogătași, fără să se poată afirma despre ei că ar fi proprietari. Erau când posesori „ilegali“ de bunuri rare, când privilegiați care, drept

răsplată pentru fidelitatea lor politică și în virtutea poziției lor în sistem, dispuneau de *avantaje*. Fiind legat de proprietate, dreptul dispare dintr-o singură lovitură: nu mai există decât transpuneri „juridice“ ale deciziilor partidului. În Germania nazistă, exproprierea și scoaterea în afara legii nu i-au vizat la început decât pe evrei. Dreptul și proprietatea continuau să existe pentru „arieni“, dar comprimate, reziduale și menite să dispară în logica sistemului.

CONCENTRAREA

Filtrajul și reperajul n-au funcționat în regimul comunist ca în regimul nazist. Nazismul îi socotea pe evrei, din punct de vedere fizic, ca pe un soi de focare individuale de infecție. Trebuiau deci căutați, ca într-o operație de deratizare sau de dezinsecție, până în cele mai secrete unghere unde s-ar fi putut ascunde, și regimul a consacrat acestui scop bani, personal și meticulozitate. Comunismul trebuia să se dedice unei sarcini mai vaste, pentru că era mai vagă și indefinită. Trebuia să distrugă „dușmanul socialismului“, „dușmanul poporului“. Trebuia mai întâi să anihileze dușmanul desemnat dinainte, dușmanul instituțional: bogătașul, nobilul, burghezul, capitalistul, țăranul înstărit etc. Veneau apoi la rând cei care puteau nutri sentimente ostile, neconforme cu linia partidului, sau pur și simplu indiferente. Puteau fi reperați în rândurile „proletariatului“, țărănimii „mijlocii“, „săracilor“, intelighenției „progresiste“. Unele exemplare au fost găsite însă și în partid, armată, poliție.

Dușmanii ascunși nu au caracteristici vizibile, mărci fizice cum e circumcizia, nu aparțin unei comunități bine circumscrise, unui neam. Trebuie recunoscuți, constrânși să-și

mărturisească gândurile ascunse, planurile de sabotaj; trebuie „eliminați”. E o muncă permanentă și istovitoare. Iată de ce organele de poliție și de represiune din regimul comunist sunt mai numeroase decât organele menite doar să-i repereze pe evrei și să-i aducă în locurile de concentrare. Gestapoului îi ajungeau câteva mii de polițiști, în vreme ce KGB-ul avea nevoie de aproape cinci sute de mii. Dacă ne gândim numai la Republica Democrată Germană, Stasi folosea mai multă lume decât Gestapoul în întreaga Germanie.

După Raul Hilberg, au fost suficienți doi ani (1941 și 1942) ca „soluția finală” să fie dusă la îndeplinire pentru aproximativ trei cincimi din totalul evreilor. În cazul „organelor” sovietice, sarcina nu s-a încheiat niciodată. Din noiembrie 1917 până în cea din urmă zi, au trebuit să trieze, să recenzeze, să țină dosare, să filtreze și să refiltreze întreaga populație.

OPERAȚIUNILE MOBILE DE UCIDERE

În opinia lui Raul Hilberg, aproximativ un sfert dintre evreii asasinați, poate și mai mult, au fost uciși de unități speciale: *Einsatzgruppen* și *Kommandos* care avansau în spatele trupelor regulate și treceau la execuții pe loc, cel mai adesea prin mitraliere. Unități ale Wehrmachtului au procedat uneori la fel.

Aceste „operațiuni mobile de ucidere” au fost practicate din plin de către regimurile comuniste. Uciderea în aer liber a însoțit recucerirea de către Armata Roșie a Ucrainei, Caucazului, Siberiei, Asiei Centrale. Ea a fost masivă și sistematică în perioada războiului țărănesc care începuse în 1919 și a durat până la Noua Politică Economică (NEP) din 1921. Împotriva țăranilor expropriați și înfomețați, împotriva cazacilor (care au fost aproape exterminați ca popor), Armata

Roșie a folosit mijloacele extreme, tancurile și gazele asfixiante. O carte a lui Vladimir Zazubrin, scrisă în 1923, descrie operațiunile unei *ceka* locale.¹ Sunt înfățișate camioanele care-i duc pe oameni la moarte, executarea în serie, impersonală, cu un glonte în ceafă, într-o peșteră imensă, evacuarea cadavrelor și șirul neîntrerupt al mașinilor care le transportă. Împușcarea în aer liber a fost reluată în timpul colectivizării și, în vremea marii epurări, au fost utilizate camioanele cu instalații de gazare. În China, execuțiile sub cerul liber au făcut ravagii în mai multe rânduri, în primii doi ani după preluarea puterii, în epoca „Marelui Salt înainte”, apoi în vremea revoluției culturale. La fel au stat lucrurile în Coreea, Vietnam, Etiopia.

În Cambodgia ele au fost cele mai masive. În absența unui echipament modern, asasinările erau înfăptuite cu cuțitul, ciocanul, maceta, ciomagul. Adeseori, călăii, care începeau să se priceapă și la tortură, erau copiii educați de Angkar. Astăzi, osuarele sunt în curs de excavare.

DEPORTAREA

Deportarea în lagăre de muncă a fost inventată și sistematizată de regimul sovietic. Nazismul nu a făcut decât să îl imite. Cuvântul *Lager* este comun în rusă și în germană. Primele lagăre au fost deschise în Rusia în iunie 1918, la aproximativ șase luni după preluarea puterii de către Lenin și partidul său.

Deportarea sovietică a fost un fenomen mai amplu și mai complex decât deportarea nazistă. În Germania, existau

1. Vladimir Zazoubrine, *Le Tchékiste*, Christian Bourgois, Paris, 1990.

diferențe informale între lagărele cu mortalitate relativ scăzută (Dachau) și lagărele cu mortalitate atât de ridicată (Dora), încât se apropia de exterminare. În Uniunea Sovietică, gama este mai extinsă, iar categoriile mai net separate. Putem distinge trei asemenea categorii.

Prima este deportarea unor popoare întregi – tătarii, cecenii, nemții de pe Volga... – sau a unor categorii „sociale” întregi: zece milioane de „culaci”. Rata cea mai înaltă de mortalitate se înregistrează în timpul transportului, efectuat cam în aceleași condiții ca și cele din trenurile naziste de deportare, dar pe distanțe mult mai lungi, apoi, în timpul primului an, când deportații erau lăsați într-o stepă din Asia Centrală, într-o taiga sau o tundră siberiană, fără haine călduroase, fără unelte agricole, fără semințe. Au existat cazuri în care murea toată lumea – deținuții, paznicii și câinii. Acestui tip de deportare i se atribuie în general o rată a mortalității de 50%. Deportarea popoarelor este o practică rusească absentă din alte zone ale comunismului, din lipsă de spațiu sau fiindcă heterogenitatea etnică nu complica proiectul comunist. O putem compara cu deplasarea brutală și devastatoare a germanilor în afara granițelor Poloniei sau Cehoslovaciei imediat după începerea războiului.

A doua categorie: deportarea în lagăre de muncă. Gulagul a devenit o vastă construcție administrativă care și-a găsit forma clasică în anii '30. Ea a fost capabilă să administreze o parte considerabilă (s-a vorbit de 11%) a forței de muncă a țării. Literatura, destul de bogată, oferă o descriere asemănătoare celei a lagărului de muncă nazist. Deșteptarea, apelul, comandoul de muncă, „norma” și rația alimentară proporțională cu „norma”, foamea, bătăile, torturile, execuțiile; ziua lui Șalamov la Kolîma seamănă întocmai cu ziua lui Primo Levi la Auschwitz. Detaliile concrete sunt aceleași: furtul generalizat, fiecare pentru sine, epuizarea fizică, degradarea

morală lentă sau rapidă, același sistem de barăci, aceeași extenuare, același somn, aceeași vise. Deținutul aflat la capătul puterilor, care nu mai e în stare să se apere și va muri, e numit în lagărul nazist *musulman*, iar în lagărul sovietic, *dokhodiaga*.

Câteva variante țin de gradul de organizare și de climat. La Auschwitz, deșteptarea e dată de un clopot, la Kolîma se bate într-o bucată de șină de cale ferată. Morții nu sunt incinerăți într-un crematoriu, ci sunt înghesuiți, iarna, în șiruri înghețate, cu o etichetă agățată de degetul cel mare de la picior, așteptându-se momentul prielnic ca să se sape gropi. În vastul arhipelag al lagărelor care ocupă partea de nord-est a Siberiei, frigul cumplit, peisajul dezolant, distanța nesfârșită până la primul cătun locuit de oameni adaugă o notă de disperare. În unele lagăre, mortalitatea ajunge până la 30–40% pe an, ceea ce, ținând cont de durata pedepselor și de longevitatea regimului sovietic, se apropie de exterminare – dar fără să putem vorbi de exterminarea imediată care nu lasă nici o „șansă”, gen Treblinka.

A treia categorie: în jurul Gulagulului propriu-zis se întinde o zonă de muncă forțată și de domiciliu supravegheat. Mâna de lucru e folosită pe marile șantiere, la construcția barajelor, canalelor, arsenalelor militare secrete. Contururile sunt imprecise: la urma urmei, în regimul comunist nimeni nu se bucură de libertate. Iată de ce, la întrebarea: „Câți prizonieri sunt în Uniunea Sovietică?”, Bukovski a putut răspunde sub forma unei butade: „270 de milioane”.

Lagărul a existat de-a lungul întregii dominații comuniste. În România, de pildă, șantierul canalului Dunăre–Marea Neagră a antrenat moartea a 200 000 de oameni, servind drept mormânt vechilor elite. Despre lagărul vietnamez, despre lagărul chinez (Laogai) avem doar frânturi de informații. Un fost *zek* sovietic mi-a relatat următoarele: un